

Tentoonstellingsmakers hebben het niet gemakkelijk. Zo is het in de wereld van de kunsten een ongeschreven wet dat een werk voor zich moet spreken, niet mag worden uitgelegd in woorden. De betekenis hoort aan het licht te komen in een dialoog tussen het kunstwerk en ons, de beschouwers. De kunstenaar en ook de maker van de tentoonstelling moeten zich daar niet in mengen. De tentoonstellingsmaker heeft alleen maar als taak om ons als toeschouwer zo goed mogelijk in staat te stellen het werk te ondervragen. En de bijdrage van de kunstenaar is het kunstwerk zelf. Dat werk heeft ons te prikkelen en uit te dagen door het vertrouwde te verstoren, door nu juist niet te bieden wat wij in het leven van alledag gewend zijn mee te maken. Sinds zo'n anderhalve eeuw is dát de belangrijkste eis die we aan het kunstwerk stellen: het moet verontrusten, het moet een spaak steken in het wiel van het vertrouwde. Een steentje zijn in onze wandelschoen, een hinderlijk maar onzichtbaar splintertje in ons zitvlak.

Nog veel lastiger is het gesteld met het maken en tentoonstellen van gebruiksvoorwerpen. Waar de kunstenaar ons naar hartenlust kan – ja, moet – dwarszitten om ons tot nadenken te stemmen, is de maker van het gebruiksvoorwerp verplicht tot onzichtbaarheid. Alles draait om de functie en het gebruik. Daarachter dient de maker zich terug te trekken; dient zich ook het ontstaan van het voorwerp terug te trekken, met alle bedoelingen, gedachten en overtuigingen die er een rol in gespeeld hebben. Als het gebruiksvoorwerp aandacht vraagt voor de ontwerper en maker, voldoet het niet. Zodra het een uitleg nodig heeft over de bedoelingen van de maker, schiet het hopeloos tekort. Sterker nog: als het ons erop wijst ontworpen te zijn, houdt het simpelweg op een gebruiksvoorwerp te zijn. U kent ongetwijfeld de aanstellerigheid van hedendaagse gebruiksvoorwerpen, die hun bruikbaarheid opofferen aan de zelfingenomenheid van de ontwerpers.

Aan de andere kant is een ál te grote nederigheid ook weer overdreven. Niet alleen omdat ze onaardig zou zijn voor degenen die ons hier hun werk tonen. Maar vooral omdat gebruiksvoorwerpen ons wel degelijk veel te zeggen hebben. Alleen zijn we niet goed geoefend in het horen of lezen daarvan. Daardoor gaan we haast gedachteloos aan de dingen voorbij, tenminste zolang ze ons naar behoren dienen. Dat is de tol die zij betalen als ze niet meedoen aan de opdringerige aanstellerij van het design of de zogenoemde toegepaste kunst.

En toch spreekt dit niet helemaal vanzelf. Want uitgerekend

gebruiksvoorwerpen spelen een hoofdrol in de menselijke beschaving. En dat niet alleen in hun nederige dienende betekenis, maar ook op een meer geestelijk vlak.

De filosoof Immanuel Kant, grondlegger van ons hedendaags denken, stelde ruim tweehonderd jaar geleden de fundamentele vragen van het menselijk bestaan: 'wat kan ik weten?', 'wat moet ik doen?' en 'wat mag ik hopen?'. Maar de vierde vraag is de meest fundamentele, ze ligt ten grondslag aan de drie overige en aan iedere poging hen te beantwoorden. Die grondvraag luidt: 'wat is de mens?'

De vraag naar het eigene van de mens, waarin wij ons onderscheiden binnen het geheel van de werkelijkheid, is op talloze verschillende manieren beantwoord, maar in vrijwel ieder antwoord spelen gebruiksvoorwerpen een rol. Gebruiksvoorwerpen in de zin van de manier waarop wij met hulpmiddelen buiten ons eigen lichaam greep krijgen op onze omgeving en zodoende vorm en duurzaamheid geven aan ons bestaan. Ongetwijfeld zijn er andere dieren die een stokje steken in een mierenhoop of met een steen een noot kraken, om zo hun honger te stillen. Maar de betekenis die het gebruik van externe hulpmiddelen heeft voor ons mensen, is doorslaggevend.

Vanaf de beheersing van vuur, het bewerken en monteren van steen tot efficiënte gereedschappen, het telen van gewassen en temmen van dieren, de bouw van permanente huisvesting, tot en met de huidige robot-technologie, heeft onze ontwikkeling in het teken gestaan van onze beheersing van de wereld met externe hulpmiddelen. En ze bepaalde niet alleen ons materiële, maar was ook de belangrijkste uitdrukking van ons geestelijke bestaan. Onze kijk op het leven wordt goeddeels uitgedrukt in de manier waarop wij met externe hulpmiddelen de wereld beheersen of menen te beheersen. Die betekenis is zo groot dat wij mensen wel treffend getypeerd worden als 'van nature kunstmatig'.

Dat is bij uitstek wat ons tot mensen maakt, althans wat wij sinds mensenheugenis beschouwen als typisch menselijk: de systematische kunstmatige uitbreiding van ons lichaam, waarmee wij onze omgeving beheersen. En ze is inmiddels zo ver gevorderd dat sommigen zich zorgen beginnen te maken. Zich afvragen, hoe paradoxaal dat ook lijken mag, of deze kunstmatige natuur niet zo ver gaat, dat de grenzen van het menselijke bereikt zijn.

Toch is ook die visie niet nieuw in onze beschaving. Zoals de ontwikkeling van onze beschaving grotendeels bepaald wordt door de zich uitbreidende beheersing van de wereld, is er ook altijd tegenspraak

geweest. En de mythische belichaming van die tegenspraak, is iemand die weigerde zich neer te leggen bij de stelling dat de mens van nature kunstmatig is, en daarmee tot op heden een voorbeeld voor velen gebleven is. In de vierde eeuw voor Christus maakte de legendarische filosoof Diogenes van Sinope Athene en andere Griekse steden onveilig met zijn filosofische performances. Die manifestaties bedoelden zijn medemensen ertoe te dwingen na te denken over zichzelf en over hun gedrag. Hen te confronteren met de menselijke vragen, en de kans te ontnemen op al te gemakkelijke antwoorden. De meest tekende anekdote is dan ook dat hij op klaarlichte dag door de stad liep met een brandende lamp, en op de vraag waarom hij dat deed, antwoordde: 'ik zoek een waarachtige mens'.

Uit talloze andere anekdotes blijkt dat deze Diogenes de mens níet zocht aan de hand van de gebruiksvoorwerpen, de buiten-lichamelijke hulpmiddelen waarmee we de omgeving beheersen, maar juist door die kunstmatigheden zo veel mogelijk af te pellen. En daarbij zelf het voorbeeld te geven. Een huis had hij niet nodig, want een voorraadvat volstond als onderkomen. Een enkele jas was hem genoeg, en dan een gevoerde, zodat hij ook als slaapzak dienen kon. En voor ons, die hier zijn om na te denken over handwerk, is interessant hoe hij zijn alledaagse gebruiksvoorwerpen teruggebracht had tot één enkele houten drinknap. Maar toen hij een jongen uit de holte van zijn hand zag drinken, slingerde hij het ding weg met de woorden: 'ik wist niet dat de natuur ons ook een beker verschaft'. Die uitspraak is tekenend: op zoek naar het waarlijk menselijke geldt de natuur als norm, maar dan zo veel mogelijk ontdaan van het kunstmatige.

Ongetwijfeld herkent u veel van deze opvatting in onze huidige wereld. Misschien is het de zo overheersende betekenis van onze kunstmatige natuur die ons doet verlangen naar een definitie van het menselijke zónder dat kunstmatige. Maar als de zuiver natuurlijke staat ons ideaal wordt, kunnen we ons dan nog wel als mensen onderscheiden? Nog wel antwoord geven op de vraag 'wat is de mens?' die ten grondslag ligt aan al ons denken en handelen?

Hoe zit dat nu met onze gebruiksvoorwerpen en werktuigen? Vormen zij, en de manier waarop wij ze gebruiken, de grondslag van ons menszijn? Of vervreemden ze ons juist van ons ware menszijn? Zijn ze de definitie die we van onszelf geven, of benemen ze ons juist het zicht op onszelf? Of doen we er eenvoudig beter aan helemaal niet te streven naar zo'n

eenduidige definitie van ons menszijn? En die standpunten niet te zien als uitersten waartussen we te kiezen hebben, maar als punten aan de hand waarvan we na kunnen denken over fundamentele vragen? Maar dan nadenken zonder een antwoord als uitkomst te verwachten? Ons niet te laten verleiden tot verheerlijking van de technologische vooruitgang, maar evenmin tot de idylle van een natuurstaat die we, als we hem al ooit gehad hebben, onmogelijk kunnen kennen? Of, concreter, het nostalgisch teruggrijpen op oude werktuigen en technieken, zonder te overwegen of het niet betekenisvol is dat ze verdwenen zijn?

Er valt immers in het werk dat hier tentoongesteld wordt werkelijk van alles te lezen. En dus naar aanleiding ervan te denken. Een eerste stap zou kunnen zijn te beseffen dat ook het meest alledaagse gebruiksvoorwerp meer is dan zijn louter gebruik. Ons huis is niet alleen een ding dat beschutting biedt tegen de elementen; veeteelt is natuurlijk een voedselvoorziening, maar ze geeft ook uitdrukking aan fundamentele opvattingen over de verhouding tussen de mens en andere levende wezens, en uitgerekend de stoel, die zo nederige ondersteuning van ons zitvlak, kan uitgroeien tot iets dat de vorst maakt tot wat hij is, want is het niet pas de bestijging van de troon die een mens tot koning maakt?

En hoe kunstmatig zijn de dingen nu werkelijk? Hoe groot is het contrast met de natuur, als stoelen gemaakt worden van hout dat niet gekapt is, maar verzameld, en als het eigen gedrag van dat nog niet volledig gedroogde hout effectief doorwerkt in de inmiddels gemaakte verbindingen?

Of het mag, weet ik niet. Doe het anders maar stiekem: ga er op zitten. En voel daarbij, tenminste in gedachten, dat splintertje in uw zitvlak.

Zeeuws Museum 11 juni 2016
Tom van Dorp